

Miklós Tamás

„HULLÁMOK LÁGY TÁNCA”

J

rói, gondolkodói életművet elemezve, természetesen azt próbáljuk megmagyarázni, hogyan lehetséges, hogy a szöveg még szól, mi az, ami számunkra, éppeni olvasói számára eleven kihívás. Nagy és komplex életműveknek idővel más-más lapjai elevednek meg, vagy válnak pillanatnyilag észrevétlenné. Változnak bennünk az életmű lehetséges hangsúlyai, s klasszikusnak azon rejtelmes életműveket tartjuk, melyeknek idők múltán is nyugtalanítanak bizonyos sorai.

Évekkel ezelőtt, József Attila szigorú következetességgel kiépített metafizikáját rekonstruálva,* József Attila gondolatrendszerét a valóság és a világ pólusai közé kifeszített, a világhiányosnak bizonyuló valóságra ráfeszülő, s azon szétpattanni lát-szó, ám végül a hiányba hulló-oszló, szükségképpen önfelszámoló logikai útként bemutatva különösen hangsúlyosnak tűnt előttem az élet művé komponáltsága, a gondolatmenet és a megélt élet programszerű egysége. Azt gondolom szükséges volt bemutatni a kompozíció kíméletlen rendjét, drámáját. Mindazonáltal akkorig sem tudtam szabadulni attól a furcsa érzéstől, hogy a rendszer és az életdráma a szerző minden kortársi reflexiója mellett is valahogyan szellemtörténetileg megkésett, s e megkésettiségében minden bölcsességével is valamiképpen naívnak, nem e korba valóznak kellene, hogy tűnjön, s mégis, mindennek dacára lúdbőrös gyönyörűséggel ijeszti meg mai olvasóját.

*

Ezúttal az én és a logika, az élet és a mű közötti distanciateremtés pillanataira szeretnék utalni mint a reflexió kivételes eleganciájára. Talán lesznek, akik osztják azt a véleményem, hogy az olvasat hangsúlyának ez az óvatos, s tudom, szó szerint szentségtörő áthelyezése – ha úgy tetszik, ez az újabb „csavar” – segíthet megérteni, miért maradt közeli okos barátunk József Attila azokban az években is, amikor minden pátosz, minden kompozíció, minden dráma több mint gyanússá – idegenné

* Miklós Tamás: József Attila metafizikája (Magvető 1987.)

– vált. A gyanú persze még bizonyóságot, küzdelmet, elhatárolódást válthat ki, a gyanús még a mi világunkhoz tartozik, még annak hamisságaként ismerjük el – az idegenné váltat azonban, noha tudunk róla, már nem értjük.

Miért is szentségtörő állítás, hogy József Attila szinte annak ellenére maradt számkra érvényes kihívás, amivé életműve, s neve saját programja szerint is vált?

Először, mert a magyar irodalom egyik legtudatosabban komponáló, s a kompozíció belső logikáját a végső konklúzióig elvivő, totálissá kiterjesztő, szó szerint halálosan komolyan vevő gondolkodójával kapcsolatban vetem föl ezt, aki büszke volt arra a kompromisszumnélküliségre, mellyel útját végigjárta. S a magyar szellemi élet legjava nagyon is fogékony volt erre a valóságunkkal nyilvánvalóan szembezegetett életműre.

Másodszor, mert ez az életmű tartalmában, programjában és befogadásában egyaránt magán viseli a magát a megváltás választott útjának szentelő-áldozó szent ember pályájának jegyeit.

Mivel az előbbiekről már máshol szó esett, most először csak az utóbbira szeretnék röviden utalni, mintegy csak emlékeztetve a legszembeötlőbb jegyekre. Nem lehet nem észrevenni, hogy József Attila úgy lép be a magyar szellemi életbe, úgy van jelen benne és úgy halja halálát, mint akinek küldetése a valódi és igaz kíméletlen, provokatív szétválasztása, a hamis bizonyosságok lerombolása, a felszínes kötelek elszakítása, a bevett mindennapos alkuk megtagadása. Kísérlete a maga és az utókor szemében mások számára való példa arra, hogy a személyes élet minden mozzanata már előzetesen is a végső megértéstől kapja súlyát, hitelét. S ugyanakkor arra, hogy nincsen két elváló élet az életben, a partikuláris és az egyetemes, személyes és közösségi, belső és külső, hogy a kettő a személyiségben összefonódik (legyen erre az éppen megvilágító teória Hegel, Marx, vagy Freud magyarázata), hogy a szerelem semmivel sem intimebb a forradalomnál, a szeretett nő teste az ismeretlen szegényember bajszánál, mert a forradalom, vagy a megalázottak népe a személyiség legintimebb ügye, s másfelől pedig a kedves a kozmosz jelenvalósága.

Élete-halála-műve permanens provokáció, mert minden mozdulata és szava nem kiérdemelni, elnyerni szeretné a szeretetet, mint valamely szeszélytől függő jutalmat, hanem alapvető emberi jogként követeli, amely jár nekünk és amellyel tartozunk. Nyomasztó – mert alávetttségekben pergő létünkbe aligha illeszthető – kihívás az a követelése, hogy önmagunk mércéje a mindenség legyen, s meghökkentő, amikor az ölelést és az evést a mindenség dimenziójába emeli.

S úgy tűnhet, a szokásos értelemben vett személyes életének minden pillanata maga testesíti meg, s példázza ennek az egységnek a természetességét, evidenciáját. Aligha van írónk, vagy bármely ismert személyiségünk, kinek életét pontosabban ismernénk az övénél, s ez nem egyszerűen a filológusok különös rokonszenvéből és szorgalmából fakad, hanem abból, hogy itt az élet nem a mű háttere, hanem maga a mű, mely programja szerint önmagát mutatja be. S aligha van írónk, kinek élete krónikája, dokumentálása fontosabb ügye volna a kortársaknak és az utókornak, mint az övé: szinte minden szereplő kényszeresen megírta a maga evangéliumát.

Természetesen mindenki magától értetődőnek tekinti, hogy ezúttal is a halál felől válik abszolút érvényessé az élet üzenete, a halál teljesíti be a példázatot – ez a halál, mely a magyar szellemi köztudatban áldozathozatalként rögzült, a világ igényének fenntartásaként egy világhiányos valóságban, ez a halál, mely maga is ritualizálódott olyan értelmiségiek őt megidéző halálában, mint B. Nagy László, vagy Latinovits – ez a halál kihívóbb halállá lett annál a két másiknál, ott a csatáté-

ren, s majd a lágerben, mert nem külső erő pusztítása volt, hanem a végigjárt út bevégezése.

Kivételes hatása ez az élet-mű, halál-mű, – Pilinszky Fiú-halálnak látja, mint ahogy egész sorsát Jézuséval mondja rokonnak, szép írásában „imitatio Christi”-nek nevezi.

S nem lehet nem észrevenni az életmű meglehetősen konzekvens öninterpretációját a „Nem én kiáltok” belépőjétől, az „én egész népemet fogom, / nem középiskolás fokon / tanítani” programjától, a „születtem, elvegyültem és kiváltam” szavakon át a végső stáció „Bukj föl az árból”, vagy „Nem emel föl” soráig, melyek az „Éli, éli, lama sabaktáni” helyén állnak. Egy részletes elemzés szép feladata volna az önmagára vonatkoztatott mondatokban megjelenő evangéliumi parafrázisok szerepének végiggondolása („karóval jöttél, nem virággal”, „nem találok szavakat magamra”, „érted haragszom, nem ellened” stb.).

S most mégis éppen olyan verseket szeretnék kiemelni, ahol mintha megtörne a program, a tragikus és hatalmas ív, ahol abszurdnak bizonyul a pátosz és értelmetlen, öncsaló hiúságnak az áldozathozatal.

Mert, ha a magyar szellemi élet ismert okokból fogékony maradt is a küldetéses tanító szerepe iránt, s mert bármily rendkívüli művészi ereje és hitele van is e klaszszikussá vált „nagy verseknek”, azt hiszem, azt próbálom halkán mondani, hogy a „végső” versek esetleg mégsem minden tekintetben a gondolati út utolsó szavai, hogy talán József Attila messzebb ment, úgy is mondhatjuk, századunk végibb költő-gondolkodó volt annál is, mint amit sorsát beteljesítve életművé élt-komponált.

Hiszen az értelmes renddel bíró világ hiányának nyomasztó gondolatával az európai filozófia az utóbbi kétszáz évben elég módszeresen igyekezett szembenézni, s bár ez a számvetés természetesen releváns személyes drámája lehet bármely kortársunknak, az értelmes világegész koncepciójáért folyó küzdelem csak úgy válhat mai közös gondolkodásunk drámájává is, ha valamiképpen elszámol a 19. század múltán végiggondoltnak számító ismert gondolatmenetek konklúzióhoz való viszonyával. A Nietzsche, Croce, Bergson, Heidegger gondolataival nemegyszer megdöbbentő mélységben érintkező József Attila-i reflexió részlegességének megállapítása természetesen egyáltalán nem érinti a világképre épülő líra hitelességét, a gondolatmenet halálmegvető következetességét illető megrendültségünket, egyszóval a műalkotás és az élet-mű felkavaró hatását, személyiségünk mélyrétegeit elérő drámai erejét. De alighanem oka lehet annak, ha ma – a század filozófiai irodalmára gondolva – nem a világhiány élménytragikuma gyakorol ránk relatív hatást.

Aki azonban a gondolati ív hasadékaiba kíván pillantani, annak persze először mindenképpen követnie kell tekintetével az ív feszülését. Ennek nyomán azonban e költészet olyan dimenziója is megnyílni látszik, mely saját konzekvens önértelmezéséből nem következik. A hetyke, lázadó, majd vádoló, harcos, a valósággal világot szembeszegező, összegző-számonkérő, végül önmagát emberi értelmet feloldó kozmikus magányban találó József Attila „erős” gondolati kompozíciója mögül mára mintha egy másfajta, halkabb, béküldőbb, s néha mintegy röstellt – rendszerre dehogyan összeáll – szomorú okosság-melege szűrődne ki.

*

Azokra a versekre gondolok, amelyek talán a József Attila gondolkodásában minden szempontból fordulatot hozó 1933-34 fordulóján született, Babbitstól bocsánatot

kéző *Magad emésztővel* kezdődnek, az *Eszmélet* elvetett előzményeivel folytatódnak, s ide tartozónak érzem az *A kövezeten*, *A szigeten*, a *Nyári délután*, a *Diványon fekszem*, az *Iszonyat*, s talán az *Alató* című költeményeket, a *Márciust*, az *A Dunánál*, az *A hullámok lágy táncát*, a *Világosítsd föl*.

E versek összetartozása mellett korántsem olyan egyszerű érvelni, mint a kiürülő, világtalan valóság semmibe oldódását tematizáló szövegeket összefogó halálos ív szorítását kimutatni. Első pillantásra ugyanis tematikailag is igen különböző költeményekről van szó, tehát semmi esetre sem úgy tartoznak össze, ahogyan amazok, kapcsolatuk más természetű, de – úgy vélem – nem kevésbé erős.

Csak egy-egy mozzanatra szeretnék utalni, jelezve, mire gondolok.

A Babits-vers (*Magad emésztő*) három rövid kiemelt mondata:

Én megbántottalak. (...)

Sajnálom, kár volt. (...)

Most már értelek.

E súlyos mondatok, természetesen nem udvarias bocsánatkérést, s nem az álláspontok közeledését jelzik valamilyen konkrét dologban, hanem egy olyan nézőpont elérését, amelyből a mégoly távoli gondolkodásmódok feszültsége is veszít fontosságából, kizárólagosságból, s egyfajta meghitt, szomorú melegségű kontextusba helyeződik.

Az *Eszmélet*ben később újra megjelenő nevezetes sorok – „*Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat / s így mindegyik determinált*” – itt a személyes megértést nyitják meg, személyes magyarázattá válnak: – „*Így él a gazdag is, szegény is, / így szenvedünk te is meg én is*” –, hogy a következő pillanatban a mondat egy mondanivalóm szempontjából nagyon fontos, s e helyütt talán nem várt fordulattal kesernyész öniróniába torkolljon: – „*s még jó, ha az ember haragja, / nem az embert magát harapja, / hanem valaki mást, / dudás a fuvolást, / én téged és engemet te, – / mert mi lenne, mi történhetne, / ha mindig magunkba marna / az értelem iszonyú karma?*”

Ez a fordulat azért nagyon fontos, mert az önirónia *distanciát tesz, megkülönbözteti* a személyes létezés és a világállapot szintjét.

A világállapot magyarázatául szolgál ugyan a személyes harag igazságtalanságaira, de nem mentség, mert a két dimenzió különvalósága, nem-azonossága éppen e sorokban, éppen e vers bocsánatkérése által kerül kimondásra. Ez a vers annak belátása, hogy a világállapot és a személyes lét dimenzióinak maradéktalan azonosítása embertelen, mert elutasítja a személyesség lehetőségét.

A világhiánynak bizonyuló valóságról itt kiderül az a trivialis, hogy bármennyire rossz valóság is, emberek lakta, gazdag valóság egyben, melynek mivoltát nem meríti ki az a tapasztalat, hogy nem felel meg a világszerűség várakozásának. *A valóság, mint világhiány meghatározásba egyszerűen nem fér bele*, nem illeszthető bele a Széna téri villamoson megtörtént véletlen találkozás megilletődöttsége, az ellentétes nézeteket áthidaló meleg barátság elgondolása.

Aki József Attila halálrávált következetességét, kompromisszumot elutasító éles logikáját felidézi, megérti, milyen roppant súlya van itt a vállalt *következetlenségnek*, a valóságot-világot elemző logikával szembeni *distanciateremtésnek*, a szeretet, mint minden mást relativizálni képes dimenzió fölülkerekedésének. Mert ez a szeretet nem mossa össze a különbözőt, de megszünteti a feloldhatatlan feszültséget

szintjének abszolút uralmát, egyszerűen alárendelve azt az emberi szimpátia logikailag értelmezhetetlen dimenziójának. „*s én bosszankodnék, de nem mondanám*” – írja le József Attila a döntő utolsó sort, a valóságot – bár *más szempontból* oly rossz valóságot – affirmáló sort. Erről a valóságról most megtudjuk, hogy „*együtt mehetnénk / a kávéházba s teát kavarva, / szépet, jót, igazat akarva / beszélgethetnénk irodalomról, / vagy más ilyen fontos emberi lomról...*” Az egyébként végletesen éles vitára, indulatra vezető témák itt ironikusan egy kávéházi csevely „*emberi lomjaként*” kerülnek szóba, s a vers egy szövegváltozatában József Attila megvallja: „*néha fölmelegedve / gondoltam rád és feleségedre, / rátok, – / lehetnénk jóbarátok, / (talán) / ölelhetne árnyékunk szobátok / falán*”.

Ez a vers, mely „*az értelem iszonyú karmából*” akarja kimenteni az emberi kapcsolat lehetőségét, nem illeszkedik a valóságot mint világhiányt számbavevő gondolatsorba, az értelem pusztító logikájába, bár tud róla és felidézi azt, hanem éppen e logikával szembeni distanciát hozza létre – s e tekintetben ez a vers nem áll egyedül.

Az *Eszmélet* előzményei közé tartozó *Öregem, no* kezdetű vers egyértelműen mintegy szembeszegezi a megvédendő személyes létet a világállapot kieltelenségével. E költemény közvetlenül is az intellektuális világvégét korábban bejelentő *Reménytelenül* ellenverse. Az ottani, elvileg folytathatatlanak tűnő nevezetes sorokra – „*Az ember végül homokos, / szomorú, vizes síkra ér, / szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél*” – most a folytatás józan szavai közvetkeznek: „*Élsz, ahogy élsz s ezt te ne tudnád? / Vizes homokon kötelek / kötnek-e ki? Te azt sem unnád. / Bátorság! Lesz még olyan munkád, / amelyben kedvedet leled, – / most – bárha egek ura ront rád, – / teremtsd elő a kenyered.*” A *Reménytelenül* okosságát nem cáfolja, hanem félretolja. „*ne légy bölcs, te dőre!*” – írja, elutasítva a végzetes, tragikus intellektuális világlátás pátozát, igazolva, sőt megkövetelve a rossz valósághoz kötözött létezésben való napi cselekvéseket, melyek éppenséggel előfeltételezik a személyes és az általános gyakorlatias megkülönböztetését. Úgy tűnik, az egyetlen esélyt éppen a két szint elválasztása, a belső szabadság, függetlenség teljes kiépítése és józan előtérbe helyezése, az abban való *megkapaszkodás* nyújthatja: „*szabad leszel, ha belül / nem raksz magadnak olyan házat, / melybe háziúr települ.*”

Ez a személyiség belső szabadságára koncentráló józanság az istent, igazságot, világot számonkérő „*végsősoron*” tragikus pátozsa nézőpontjából akár cinikusnak is tűnhet, mert ez bizony a *túlélők dicsérete*. Késérű vagányság ez: csak néhány hét-próbás – Villon-forma – értelmiségi tudja ily cinizmussal megbotránkoztatni, helyére küldeni a teljhatalomra törő intellektust. S az utolsó versszak mégiscsak szó szerinti visszautalás az egykori belépő – a Tiszta szívvel – provokatív villoni soraira: „*Anyád apád / te légy! Ne less tündéri nőre / s szakállas végzetre, ki rád / vigyázzon, – ne légy bölcs, te dőre! / Gondolj a ravasz csecsemőre, – / sír-ri, hogy szánassa magát, / de míg mosolyog az emlére, / növeszti körmét és fogát.*”

Ami azonban akkor még kihívó hangütés volt, az most az ész poklát bejárt megértés: az értelem iszonyú karmával szemben csak a valóságos körmök és fogak növesztése ad védelmet. Ahogy a Babits-versben, itt is az ész hatalmát relativizáló pozíció felvételét látjuk – a személyes érzelmek után most a személyiség önmaga megőrzéséért folytatott napi küzdelme is sorompóba áll – szeretni tudásra és ravaszságra úgy látszik egyaránt szükség van akkor, amikor az ész a halál logikáját diktálja.

A világ kihülése, hitek kiürülése, a személyiséget *kívülről* visszaigazoló szeretet elmaradása úgy látszik, nem feltétlenül jelenti az emberi létezés végállomását.

„Ember, ne félj” – írja egy másik töredékben – „Milyen gyermeki vagy, – / törődj belé,
ma nem tudunk szeretni. / Szemeidből a csillogás kihagy, / megtanulnak a dolgokra
meredni.” A tekintet csillogása ezek szerint elhomályosította a látást, s most, hogy
minden kívülről remélt elveszett, oda a naivitás megrendülése is, előtűnnek a dol-
gok maguk, közvetlenségükben.

A világtól, igazságától elhagyott valóság korántsem teljesen üres, noha elemei
nem illeszkednek többé valamiféle eligazító rendbe, így a valóság elfogadása és el-
utasítása mellett nincsenek többé egyértelmű általános érvek. „Én most nem tudom,
mit tegyek, / öljek-e, vagy olvassak ponyvát. / Ösztöneim az életet, / A kegyetlenkedőt
nem unnák. / Jobb' szeretik a bő uzsonnát, / mint én a tűnő felleget; / egy lány moso-
lyát, mint a munkát / én és a dolgos képzelet.” – így szól egy másik töredék.

A valóságot elutasító logikát nem cáfolja a valóság logika által el nem ért dimen-
zióinak jelenléte – nem cáfolja, de behatárolni látszik e logika valóságpusztító telj-
hatalmát. Ahogyan az *Eszmélethez* írt egyik további töredékben: „Szépen beszélsz!
Fogalmad / úgy világít, mint ott kinn a nyers tél / s igazad van! De most aludj, / ma
éheztél és nem kerestél, / egész nap új világra lestél.” Az önirónia itt egyértelműen élet
és valóságpartit, amikor distanciát teremt világkereső fogalom és élet között.

Az álom, mint védelmet, megkapaszkodást nyújtó létmód az *Eszméletben* is vissza-
tér, bár mint a rend, a világgal teljes valóság álmódása – az első versszak szépséges
hajnali békéje mindenesetre menthetetlenül alulmarad a vers egészének hallgatag
örök éjbe rohanó nyomasztó nappalával szemben.

A közvetlenül ezután született *A kövezeten* kezdetű versben még egyértelműbb
mondat erősíti az álom megtartó esélyét: „mert jobban ragaszkodik, aki alszik, / mint
az éber, ki tovaszállni kész”. (Az álom menedékében a valóság továbbra is világként,
harmónikus rendként élhető meg, ahogyan az *Altató* c. versben is.)

Az *A kövezeten* azonban, mintegy az *Eszmélet* végső változatának újra felvett el-
lenpontjaként, a maga szomorún szép városi életképével – verebek, esőtócsa, a köl-
tővel csókolózó lány, villamosok, sürgő taxik – a *nappal* valóságát is a logika kon-
zekvens egyneműségével értelmezhetetlen, abból kitüremkedő gazdagságában lát-
tatja. E gazdagság nem a gond felejtése árán válik megláthatóvá, meg sem szünteti
a nyomasztó bűt, hanem magába fogadja, otthont ad neki, megfosztva emberfeletti
pátosztól „értelmes, emberi bánatnak” elismerve, „amely magát e tündöklésben /
hirdetményekben is fölismeri”.

S a mégoly világhiányos valóság egyértelmű afirmációja a *Nyári délután* rezzenes-
telen idillje is, vagy a rügyeket, szoknyákat méltányoló *Március* című vers éppúgy,
mint az *A szigeten* keserű dühe, hiszen itt a különben enyhet nyújtó margitszigeti
hangulatot nem metafizikai rémület, hanem egy nagyon is konkrét náci dalárda
rontja el.

Ahogy az *Iszonyat* című költemény is a gyermeki gonoszság kíméletlen bemutatá-
sával a rosszat személyes, konkrét, másból nem levezethető emberi rosszként képes
értelmezni, s a gonoszságtól való iszonyodás lehetősége a valóság, az élet dimenzió-
jának érvényességét állítja – indirekt módon, mégis nagyon erősen.

Közismert, hogy az *A Dunánál* kifejezetten az ellentéteket, feszültségeket feloldó
tolerancia, a múlt és jelen tarka valóságának minden – mégoly egymásnak feszülő,
egymást pusztító – elemét integráló megbékülései verse.

A másra, körülményekre át nem hárítható konkrét emberi bűnökről való
illúziótlan tudás, a valóság elfogadásának része. E bűnök éppen a világhiányos vol-
tában is itt levő valóság elismerésével tárulnak föl: csak a valóságon nem valami

mást számonkérő tekintet ismeri fel a személyes rossz lehetőségét. A *Világosítsd föl gyermeked* végtelen keserűséget ontó emberképe – melyben visszatér az álnok mossollyal körmét növesztő csecsemő, melyben a mesebeli haramiák embereknek bizonyulnak, melyben ki így, ki úgy árulja magát – így lehet mégiscsak súly a mérleg azon serpenyőjében, melyben a logikus ész számára már elvesző, szégyenletes és értelmetlenül gyönyörű-csúf valóság nehézkedik.

S hogy a mérleget talán a valóság megrendült értelmet is bekebelező, magyarázatot nem kívánó és tűrő elemi ölelése is lehúzhatta volna, arról az *A hullámok lágy tánca* kezdetű vers tanúskodik.

*A hullámok lágy tánca s odaát
a lombok gyenge lejtése az éjjelt
lassudan hozzák s csillagok raját
hívták reszketni az egekre széjjel.*

*Igy ők. S az érzelmek is csendesen
mozdulnak benn a szívben ringatóan,
emlékezés visszfénye, szerelem
hatalma ring, mint nagy víz a tóban.*

*Én nem értem, csak érzem az egészet,
Itt tangót jár a sok lány és fiu,
a sok számító, kedves és hiu.*

*Mert ez itt egy divatos nyári fürdő.
De némán, hiszen ráér a természet,
a zene mögött zug az örök erdő.*

„Én nem értem, csak érzem az egészet,” – ismeri el egy tőle szokatlan mondattal József Attila ennek az élménynek filozófiájába illesztetlenségét, s ugyanakkor erejét.

József Attila más helyütt azt írja: „mélyebben kell még kihajolnom, / hogy semmit nem tudón daloljak”. A felidézett versek mélységét azonban úgy vélem, éppen az adja, hogy egyáltalán nem hazudják a tudottat nem tudottá, nem tüntetik el az értelemmel belátott reménytelenséget, és mégis megkísérlik, hogy akár éppen e tudás ellenében is, azzal szembeszegezve, attól távolságot hozva létre megnyissanak egy átfogóbb másik dimenziót, melyben e keserű tudás csak a megértés egy része, de nem egésze.

Ahol belátható – mint a *Diványon fekszem* című vers utolsó soraiban -, hogy „megoszlik, mint az egy-élet / az egy-igazság maga is”.

*

Tudjuk, hogy ezek a halálos következetesség logikáját szétfeszítő versek végülis nem bizonyultak kellő ellensúlynak. Az élet íve, akár a világrendet kereső gondolaté, bezárult.

Hogy az önfelszámoló gondolatmenet egyúttal a személyes lét felszámolásába torkollott, abban talán szerepet játszott egyfajta – itt csak utalásszerűen jelezhető – filozófiai naivitás is. József Attila nem olyan értelemben volt filozófiailag hiányosan művelt, ahogyan Mannheim rá vonatkozó szavait értelmezni szokták, hiszen a klasszikus és kortárs filozófia nagyon sok meghatározó gondolata és gondolkodója ismert volt számára. Amikor azonban megkésetten egy korábbi időszak rendszerépítő kísérleteit folytatta a végső konklúzióig, mintha figyelmen kívül hagyta volna, hogy a klasszikus rendszerépítők – Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Marx – éppen e konklúzióból (a világrend nélkülünk meg nem álló, ránk szoruló voltából) indítottak, s mintegy erre a kihívásra építették rendszereiket, melyek ekképpen eredendően hipotetikus karakterűek voltak.

De legalább ennyire döntő kellett, hogy legyen a valósághoz kötő személyes elemek meggyengülése is, amelyek egy más dimenzióba helyezve őket, relativizálhatták volna a mégoly konzekvens elméleti belátások érvényességét. Ezúttal csak arra szerettem volna utalni, hogy bár a logika halálugrásából a logika terepén már nem lehetett visszatérni, de rendre felmerültek e gondolatmenetbe integrálhatatlan, ahhoz képest *távolságot kínáló* megtartó dimenziók is, melyek az olyan-amilyen valóság súlyát rehabilitálhatták volna.

Végül is ránk maradt egy szédítő tudatossággal befutott pálya, egy végbevitt áldozat, egy Nagy Halál, a maga tragikus nagy költészetével. És ránk maradt jónéhány meleg hangú, olykor önirónikus, vagy éppen meglepett, sehova sem illő vers, haramiákról, tavaszról, őszről, szörnyeteg gyermekekről, barátnak sóvárgott ellenfélről, lányok szoknyájáról. E végső dolgokról.